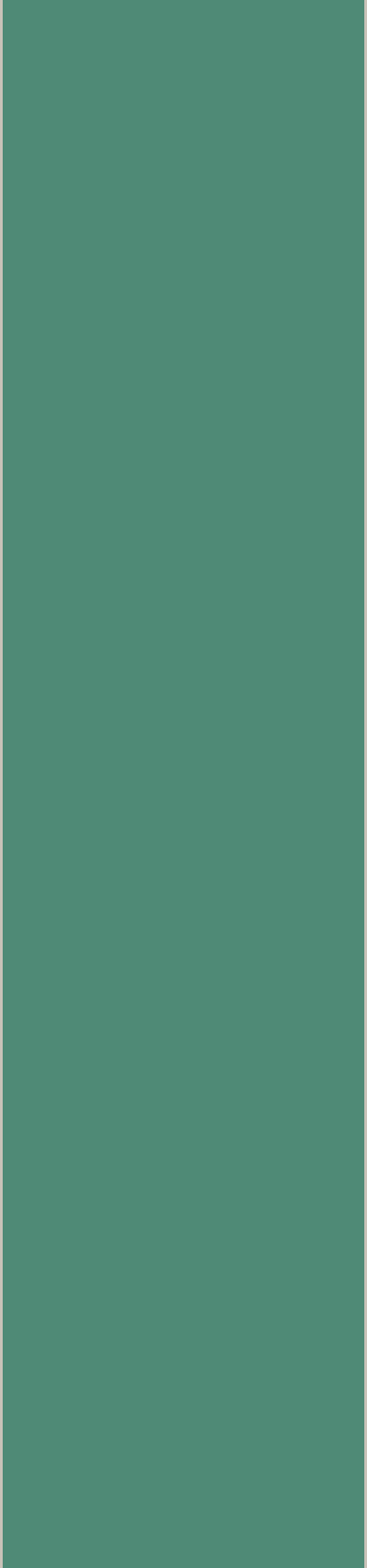

בית עגנון בירושלים

עגנון בחזית ביתו (1931)

שימור ושיקום
בית עגנון
2008 - 1931

2011
בית עגנון

בית עגנון בירושלים

בית עגנון שומר ושוקם ביוזמת עמותת בית עגנון בירושלים

י"ר: צילה חיון
חברי ההנהלה:
אלישבע אנסבכר
יעל בלאו
יעקב יעקב
מוטי ליבוביץ'
דיתי רוני

ועדת ההיגוי

חיים באר
אברהם בורג
יעל בלאו
בלהה בן-אליהו
דן לאור
מרדכי עומר
דוד קרויאנקר

שימורו ושיקומו של בית עגנון התאפשר הודות לתמיכתם הנדיבה של

משרד המדע, התרבות והספורט – מינהל התרבות
עיריית ירושלים
קרן משפחת צבי ועפרה מיתר
קרן ברכה

אתר בית עגנון בחסות
קרן משפחת צבי ועפרה מיתר

משרד המדע, התרבות והספורט
מינהל התרבות

בית עגנון

קטלוג

עריכה: אילת ליבר

עריכת לשון: רעיה כהן, כרמית ספיר-ויץ
איסוף ועריכת צילומים: משה יגר
עיצוב והפקה: סטודיו מיכל ודקל
דפוס וכריכה: אופסט א-ב

צילומים

ברוך גיאן: עמ' 2, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17
סלמה מילסון-ארד: עמ' 28
יובל יאירי: עמ' 25
אוסף דני קורנברג: עמ' 12 למטה
כל שאר הצילומים באדיבות ארכיון עגנון, הספרייה הלאומית
ארכיון בית עגנון

ציטוטים מכתבי עגנון באדיבות הוצאת שוקן
'סיפור על אהבה וחושך' באדיבותו של הסופר עמוס עוז
'הכלה המשחררת' באדיבות הספרייה החדשה, הוצאת הקיבוץ המאוחד /
ספרי סימן קריאה

© כל הזכויות שמורות לבית עגנון בירושלים, ינואר 2008

תוכן

6	ברכות
	פתח־דבר
8	ציִלָּה חיוֹן
	”בית שמחדשים אותו בצבע” – שימור ושיקום בית עגנון 2006-2008
12	איִלָּת לַיִבֵּר
	ראיון
21	רוחמה אֶלְבֵּג עִם אִמוֹנָה יֵרוֹן
24	בית עגנון בספרות העברית החדשה
	בית עגנון מתוך 'סיפור על אהבה וחושך'
27	עִמוֹם עוֹז
	בית עגנון מתוך 'הכלה המשחררת'
29	א.ב. יהושע
	בחצר האחורית של בית עגנון
32	ניצח בן דב
	ההתפתחות האורבנית והארכיטקטונית של שכונת תלפיות
40	דוד קרויאנקר

מבקרים יקרים;

יום פתיחתו מחדש של בית עגנון לקהל הרחב הוא יום חשוב לעיר ירושלים. ש"י עגנון, מן החשובים שבסופרים העבריים, אמר על ירושלים בעת קבלתו את פרס נובל: "נולדתי אני באחת מערי הגולה, אבל בכל עת תמיד דומה הייתי עלי כמי שנולד בירושלים". מעבר לאהבתו הגדולה אליה, שימשה ירושלים מקור חשוב להשראה ליצירתו וביתו מהווה מרכז תרבותי לספרות העברית בעבר ובהווה.

אחד האתגרים העיקריים הניצבים בפנינו כיום בירושלים, אשר התברכה במגוון רחב ואיכותי של מוסדות לתרבות ויצירה, הוא פיתוחה של תרבות ירושלמית אותנטית, שתסייע לביסוסה של ירושלים כאבן שואבת וכמוקד יצירה ותרבות. אני מאמין כי אנשי התרבות והיצירה, אשר ש"י עגנון הוא מנציגיהם הבכירים ביותר, הם המצפן שעליו לכוון את החברה בה אנו חיים.

תוצאותיו המוצלחות של פרויקט שימור בית עגנון מדגימות לכולנו עד כמה חשוב להמשיך ולנקוט בצעדים לשימור המבנים ההיסטוריים, שירושלים כה התברכה בהם. זהו שימור במיטבו, נאמן לרוחו של עגנון עצמו, שחי ונשם את שכונת תלפיות וקיבל השראה ליצירתו מנופו ההיסטורי של הרכס והאגן החזותי של העיר העתיקה. המקום בשילוב עם מורשתו של הסופר הופך את בית עגנון לנכס היסטורי ותרבותי חשוב.

ברכותיי החמות להנהלה ולצוות בית עגנון ותודתי לכל הגופים שנטלו חלק במאמץ ובתרומה לשימורו של האתר.

ניר ברקת

ראש העיר ירושלים

מזמור שיר חנוכת הבית לעגנון

בית עגנון – הוא מקום יצירתו המרכזי של הסופר ש"י עגנון. כאן בשכונת תלפיות בירושלים, על גבול המדבר, עם מבט להר הבית, עמד עגנון בספרייתו, חשב וכתב. אחד הדברים החשובים שיזם מינהל התרבות בעשור השישי למדינה הוא התחדשותו של בית עגנון תוך כדי שימורו והמשך פעילותו כמוקד לביקור ולחוויה, למחקר, להקשבה ולמחשבה.

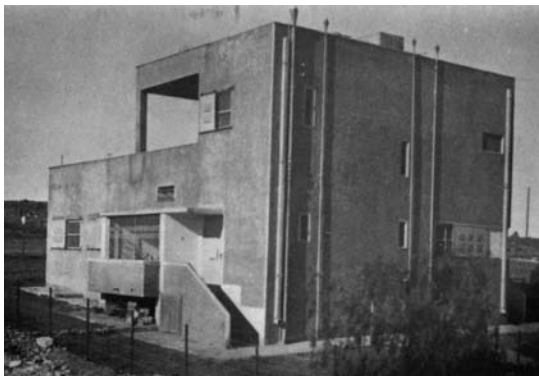
עבודות השיפוץ ותכנון השימור החלו לפני כארבע שנים והגיעו לקו הסיום בימים אלה ממש.

השיפוץ והתצוגה החדשה התאפשרו הודות לסיועם של מינהל התרבות במשרד המדע התרבות והספורט, עיריית ירושלים ותרומתם הנדיבה של קרן "ברכה" ויד הנדיב. קרן משפחת צבי ועפרה מיתר תמכו בהקמת אתר, ברסטורציה ושימור הספרייה של עגנון ובמחשוב קטלוג הספרים והבית. יבואו כולם על הברכה והתודה. תודה מיוחדת למי שניצחו על כל המלאכה: יו"ר עמותת בית עגנון, צילה חיון ואילת ליבר, מנהלת הבית שהובילו את כל המהלכים במסירות, בכישרון ובהצלחה רבה.

כל המאמצים הרבים נעשו כדי להוריש לדור הצעיר ולדורות הבאים אתר מורשת והשראה של אחד מענקי הספרות העברית, ש"י עגנון, שחי כאן בתוככי ירושלים.

מיכה ינון

מנהל מינהל התרבות, משרד המדע התרבות והספורט

בית עגנון הנו בית קטן וצנוע – לבנים, מלט וטיח. אין תפארתו על יפי קוויו, אין הוא מן הבתים המפוארים ורחבי הידיים אשר ההולך בם מרחיב את דעתו במיני קישוט מפוארים. אך כל המבקר בו ומגיע לחדר העבודה של הסופר, מיד יחוש כי הוא עומד במקום חשוב, מקום שרוחו של היוצר העברי מרחפת בו. כאשר נבנה הבית בשכונת תלפיות, הייתה השכונה אזור ספר, כמעט על גבול המדבר השומם, מנותקת מן העיר. יושבי הבית נאלצו לעזבו פעמים אחדות מחמת הסכנה. שנים עברו עד אשר חשה המשפחה כי הגיעה אל המנוחה והנחלה וניתן לסופר לעשות בשלווה במלאכת הכתיבה באין מפריע.

היום שוכן הבית בשכונת ארנונה הירוקה והשקטה. הבית נותר עומד על מכונו, רוח הסופר שורה בו, אך מסביב הומה רוח אחרת המבקשת להקיש על הגג ולזעזע את הדפנות. קולה מהסה את קול היצירה המקורית השואבת את מעיינותיה ממקורותיה הקלאסיים. זוהי רוח המבקשת להתעלם מאוצרות התרבות שלנו ונוהגת בהם זלזול ואף התעלמות. במעשה שיפוץ בית עגנון אנו מבקשים להקשיב לקול לבנו האומר לנו אלף פעמים ואלף – אפשר ואפשר: ניקח לנו עצים חזקים וקורות ואבנים גדולות וטיח ומלט, נשכור פועלים טובים ונעמוד עליהם ביום ובלילה; וגם תעמוד לנו חכמתנו ונעמיק את היסודות.

תהליך השימור של הבית ושל אוסף הספרים הנדיר והקמת מאגר המידע הממוחשב נאבק ברוח זו. בית עגנון לא יסתפק בשימור הקיים אלא יעשה להתחדשות ולטיפוח היצירה והחקר במגוון דרכי ביטוי אמנותיות ואחרות. בבית יוצגו תערוכות מתחלפות ואלה יחדשו ויצייגו פנים שונות ביצירת עגנון. הוא ישמש מרכז מבקרים, חדיש ומותאם למבקרים צעירים ומבוגרים, מרחבי הארץ ומחוצה לה. זכות גדולה ניתנה בידי, אישה אחת מנשות ירושלים, וזכיתי לעשות לתפארת ביתו של ש"י עגנון, גדול סופרי העברית החדשה, מחשובי אנשי הרוח והיצירה היהודית בעת הזאת.

מלאכת השימור והשיפוץ היתה מלאכה של רבים אשר חברו יחדיו במאמץ משותף. תודנתנו נתונה לכל מי שסייעו לנו בתהליך שיפוץ הבית; מיכה ינון, ראש מינהל תרבות במשרד המדע התרבות והספורט, ידיד נאמן לנו, קשוב לצורכי הבית וחש לסייע ככל יכולתו. מרטין וייל, מנכ"ל 'קרן ברכה', בעל העין החדה והמנוסה, ליווה אותנו וסייע לנו הן בממון הן בעצותיו הנבונות; משפחת מיתר, צבי ועפרה ובתם דפנה – בנדיבותם ובתשוקתם לתרום תרומה של ממש לתרבות הישראלית זיהו את המשמעות הטמונה בבית בעודו מט לנפול ונחלצו לסייע בעצה, הכוונה ומימון של שימור הספרייה הנדירה של עגנון ושל הקמת אתר אינטרנט לבית; ליד הנדיב ולעיריית ירושלים.

ועוד מסורה תודתי לאנשים החשובים והטרודים אשר פינו מזמנם וליוו אותנו בעצתם הטובה, חברי ועדת ההיגוי של תהליך השיפוץ: חיים באר, בלהה בן-אליהו, אברהם בורג, דן לאור, מרדכי עומר ודוד קרויאנקר; לאנשי עיריית ירושלים: אייל חיימובסקי ואהרון בן נון, מנהל האגף למבני ציבור וצוותו וכן לחבריי להנהלת הבית: אלישבע אנסבכר, יעל בלאו, יעקב יעקב, מוטי ליבוביץ' ודיתי רונן. תודה אף לאיציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים במועצה לשימור אתרים. ואחרונים, אך ראשונים לחוש ולעמול בכל הנדרש, העושים במלאכה: האדריכלית סלמה מילסון-ארד, המעצבת הלינה חמו, מתכנתת הצמחייה בגן מרב דביש בן משה, הקבלן ליאור גולן וצוותו, המפקחים יואל ממן וידין אילון וגנן הבית אלישע מיידובסקי.

תודה מיוחדת שמורה לצוות הבית הנאמן – לרביד גד ולאילת ליבר, אשר ניהלה את התהליך כולו בכישרון, במסירות אין קץ, ביצירתיות וסבלנות ובהקפדה בלא פשרות על כל תג ותג.

על כולם תבוא התודה והברכה.

צילה חיון

יו"ר הנהלת בית עגנון, ירושלים

(2007)

(2008)

ספרי עגון ארזים (2006-2008)

שיבוץ הספרייה (2006-2008)

”בית שמחדשים אותו בצבע”

שימור ושיקום בית עגנון 2006-2008

אילת ליבר

אלמלא יוזמתו ותושייתו של מרדכי איש שלום, ראש עיריית ירושלים בשנים 1956-1959 ומי שכונה בפי עגנון ”שר הבירה”, ייתכן כי בית עגנון לא היה היום אלא היסטוריה נשכחת בכתובים, תמונה מצהיבה בארכיון.

איש שלום היה בין יוזמי הקמת ”בית עגנון” כמוסד אשר יקום בירושלים ויעסוק בחקר ספרות עגנון עוד בחייו של הסופר. הוא אף שיתף ברעיון זה את עגנון עצמו, שבהחלט נאות לכך, אך היוזמה לא יצאה אל הפועל בגרסתה המקורית. לאחר מותו של עגנון בשנת 1970, יזם איש שלום את העברת בית המשפחה לרשות עיריית ירושלים ואת פתיחתו לקהל הרחב כבית המוקדש לתולדות חייו ויצירתו של הסופר וזכה פרס נובל.

בית עגנון, אשר נבנה בשנת 1931, תוכנן על ידי האדריכל פריץ קורנברג, יליד גרמניה, שהיה גם ”השכן ממול”. הוא תכנן גרסה צנועה ומאופקת של הסגנון הבינלאומי – ה”באוהאוס” האופייני לשנות השלושים של המאה שעברה. הבית, הבנוי בקווים נקיים וישרים ומצופה טיח בהיר – הוא מנציגו המעטים של סגנון אדריכלי זה בירושלים,

*”בית שמחדשים אותו בצבע כל שכנו כאים לראות.
שני דברים מושכים לבו של אדם, בית חדש ובית
שצבעוהו. בית, משום שהוא חוצץ בינו לבין העולם,
וצבעים, מפני שהם דוגמא של מעלה של צבעי
הרקיע, שנשמתו של אדם קרויה מהם.”
יתמול שלשום*

האדריכל פריץ קורנברג

בשעות הבוקר היה המקום פתוח בדרך כלל לסיורים בתשלום.

עם השנים התיישן הבית והבלייה כרסמה בו בכל פינה. שבילי הגישה שובשו, סדקים נפערו בקירות ובתקרה, רצפת האולם שקעה, ועל הקירות נוספו מזגנים, רדיאטורים, צנרת חשמל, שלטי הכוונה ועוד.

מעת לעת הונחו על שולחן של הנהלות העמותה תוכניות והצעות לשיפוץ הבית ולשיקומו אולם אלה לא יצאו אל הפועל בשל קשיי תקציב.

הזמן שחלף העמיד בסכנה את קיומו הפיזי של הבית, והנזק שהיה צפוי לספריית עגנון הפך לממשי.

בשנת 2005 יזם מינהל התרבות במשרד המדע התרבות והספורט את פרויקט השימור והשיקום הנוכחי.

הנהלה חדשה מונתה לעמותה וגויסו צוותי היגוי, חשיבה ותכנון מתחומי השימור, הספרות והמוזיאולוגיה.

המטרות המיידיות שעמדו בפני צוות הפרויקט, היו שימור

ומן הבתים הבודדים ששרדו מבתיה המקוריים של שכונת הגנים תלפיות. שלא כמרבית בתי העיר, הבית לא נבנה באבן, שכן החוק המנדטורי שחייב זאת לא חל באותם ימים על שכונת תלפיות.

סמוך לפתיחתו של הבית לקהל, בראשית שנות השמונים, ערכה העירייה שיפוץ כללי במבנה, במטרה להתאימו לאירוח אירועים וכינוסים. קירות חדרי השינה בקומת הכניסה הוסרו, ועל ידי כך נוצר חלל גדול אשר הוסב לאולם הרצאות, בעוד המטבח משמש כמשרד. קירות הבית וחלונותיו נצבעו לבן, הריצוף הוחלף וגרם המדרגות התלול המוביל לקומה השנייה נצבע בצבע אדום בוהק. הבית כולו כוסה בטיח אפור גס, כדוגמת בתים רבים ברחבי הארץ. יוצא דופן היה חדר העבודה של עגנון בקומה העליונה, אשר נשמר בשלמותו, על הריטיו, חפציו, וספרייתו הענפה והמרשימה.

במשך יותר משני עשורים היה הבית פתוח לקהל וקיים ערבי ספרות ותרבות אשר אירחו חוקרים, סופרים ומשוררים.

לקהל הרחב, על כל המשתמע מכך בכל התחומים – חשמל ותקשורת, מיזוג אויר, בטיחות ועוד. בהיותו של הבית אתר לאומי לשימור, הרי שתהליך התכנון היה מורכב ומסובך. במרוצת התהליך עמדו ערכי השימור למבחן מול ערכים כדוגמת נגישות לקהל הנכים ובעלי המוגבלויות. דילמות נוספות אשר עמדו בפני המתכננים הובאו לדיון בפני ועדת ההיגוי של הפרויקט, אשר התכנסה מספר פעמים במשך התהליך וחבריה תרמו כל אחד מידיעותיו ומנסיונו.

החצר

"נשא עיניו וראה, ים המלח מכאן ומקום מקדשנו מכאן ורוח צחה מנשבת והאוויר טוב ונאה מכל המקומות שבארץ."

הסימן, האש והעצים

בית עגנון כמבנה הנושא ערכים תרבותיים, היסטוריים וארכיטקטוניים וכמו כן, שימור אוסף חפצי הבית והספרייה על אלפי הספרים שבה.

שימור המבנה

בשלב הראשון, שלב התיעוד, התבצע תחקיר היסטורי וארכיטקטוני מקיף על ידי איסוף צילומי ארכיון, תוכניות מקוריות, מסמכים וראיונות. בשל מיעוט החומר המתועד, היו זיכרונות הילדות של חמדת עגנון ואמונה ירון ותיאוריהם את הבית לאורך השנים למקור מידע מרכזי וחשוב לצורך התכנון האדריכלי.

לשם איסוף מידע אודות חומרי הבנייה והצבעים המקוריים נערכו סיורים במבנים נוספים שתכנן קורנברג בירושלים ומחוצה לה, וביקורים בבתיים שנבנו בשנות השלושים והשתמרו לאורך השנים, כדוגמת בית אוסישקין ברחביה ובית בן גוריון בתל אביב.

בשלב השני, גובשה תוכנית לשימור, תכנון ותפעול הבית כמוסד המיועד להעמקת ההיכרות עם דמותו של הסופר, תולדות חייו ויצירתו. לתכנון הפרויקט נבחר משרד האדריכלים הירושלמי ארד-סימון. האדריכלים סלמה מילסון-ארד ואבנר סימון עסקו בעבר בשימור מבנים ברובע היהודי בירושלים העתיקה ובשכונת לב העיר.

אליהם חברה מעצבת התצוגה הלינה חמו, המעצבת הראשית של מוזיאון ישראל. העקרונות אשר הנחו את צוות התכנון היו שמירה על אופיו הצנוע, פשטותו ומראהו המקורי של הבית ושחזור מלא ומדויק ככל הניתן של אגפי הבית שנשמרו עם השנים. יחד עם זאת, היה על צוות התכנון להביא בחשבון שיקולים ואילוצים תפעוליים הקשורים להכשרת המבנה לתפקודו כמוסד תרבות עכשווי המיועד

הגינה

***"אף ביתנו עומד בתוך גן צומח ברושים וארנים
ולרגליהם חבצלות ודליות וצפרנים ולוע האריה
זמרגניות וכריזנטמות וסגוליות."
'הסימן', האש והעצים***

למרות דבריו אלו של עגנון, צילומי הגינה לאורך השנים מעידים כי עצי המחט והצל הרב, לא אפשרו צמיחה מלבבת ופורחת.

בתכנון הצמחייה הנוכחי אשר נעשה על ידי אדריכלית הנוף מרב דביש בן משה הושם דגש על בחירת צמחים אופייניים להרי ירושלים: עצים מקומיים כרימון ואגוז, שיחים וצמחי תבלין וכן שתילים עונתיים אשר יחד יצרו גינה ירושלמית טיפוסית.

בחצר האחורית נשתל משטח דשא, אשר יאפשר בעתיד התכנסויות קהל וקבוצות ועריכת אירועים בעונת הקיץ.

בזמן בנייתו היה בית עגנון, הפונה אל נופי מדבר יהודה וים המלח, הבית המזרחי ביותר בשכונה. קורנברג תכנן את חזית הבית המקורית ובה דלת הכניסה והמרפסת הפונה מזרחה, אל הנוף. מאז השתנתה תלפיות לבלי הכר, ובתי הדירות הגבוהים שנבנו סביב הבית מאפשרים אך בקושי מבט צר אל עבר נופי מדבר יהודה.

שורת ברושים גבוהים מפרידה בין הרחוב לחצר הבית ומפלס הרחוב נמוך בכמטר ממפלס החצר. במקור הפרידו ביניהם ארבע מדרגות שהובילו לשביל אבן "שכבות" טבעית, ודרכו אל הכניסה.

לאחר התלבטות ממושכת הוחלט להנמיך מעט את מפלס החצר באזור הכניסה על מנת להתאימה לתקנים המחייבים של הנגישות. כעת מקיף את הבית ממערב שביל גישה נוח לקהל, ומאפשר כניסה ישירה לאולם המרכזי בקומת הכניסה. השביל החדש מיועד לבאים לאירועי הספרות והתרבות בשעות הערב.

יחד עם זאת הכניסה הראשית אל הבית היא עדיין הכניסה המקורית, מצידו המזרחי של המבנה.

מעטפת הבית החיצונית

מקירות המבנה החיצוניים הוסרו האלמנטים הקבועים שנוספו עם השנים: מזגנים, צנרת חשמל ומים, תאורה ושילוט. הטיח הישן גורד והוסר, והבית כוסה מחדש בטיח בהיר כדוגמת המקור, כפי שנעשה בשנות השלושים, ללא חומרים פלסטיים הרווחים כיום. תריסי הברזל המקוריים פורקו והוסרו, שופצו, נצבעו מחדש בירוק המקורי, ונקבעו מחדש במקומם. דלת הכניסה הינה דלת ברזל ששוחזה על-פי צילומי ארכיון.

המבואה וחדר המגורים

"...ודאי כתב לך ברין שקורנברג צבע את הבית בצבע נורא ומגוחך. כנראה נצטרך חצי שנה להתבייש בפנינו ובפני האורחים מחמת צבע הבית, אבל להצטער לא כדאי..."
'אפתר לייך יקרתו'

כפי שכתב לאסתר, עגנון לא חיבב במיוחד את בחירותיו של קורנברג בנוגע לצבעי הקירות והאריחים ברצפה, בפרט שאלה התחלפו בכל חדר וחדר. במהלך השנים הוחלפו המרצפות הצבעוניות לריצוף "טרצו" אפור פשוט. הדילמה שעמדה בפני המתכננים היתה – האם לשחזר את הבית על פי תכנונו של האדריכל קורנברג או על פי טעמו של בעל הבית?

גם כאן נמצאה נוסחת פשרה, המשלבת את שני הטעמים. חלל המבואה והמגורים שוחזרו על פי תכנונו של קורנברג. הקירות, המשקופים והדלתות נצבעו בצבע צהוב כמקור והריצוף והוחלף למרצפות בגודל 20 סמ"ר בצבע אדום-יין

מתוצרת "גלוסקא" בתל-אביב, המקום היחיד בארץ המייצר אריחים דוגמת אריחי מפעל "שלוש" היפואי, משם הובאו האריחים המקוריים. תצוגת הקבע במבואה ובחדר המגורים משחזרת את מראה הבית כפי שהוא משתקף בצילומים מסוף שנות השישים, כאשר ביקרו צלמים רבים בבית, לרגל זכייתו של עגנון בפרס נובל לספרות (1966).

האולם

בשלב המוקדם של התחקיר, ברור היה כי הבית צר מלהכיל את המידע העצום אודות עגנון ויצירתו. לפיכך התקבלה החלטה להציג בבית, לצד תצוגת הקבע, תערוכות מתחלפות מתחומים שונים ומגוונים, כפי שמוזמנים סיפור חייו ויצירתו הענפה של הסופר. בהתאם לכך, האולם הותאם להצגת תערוכות מגוונות על ידי התקנת מערכות תקשורת, חשמל ותאורה. לצד התערוכות, ימשיך האולם לארח גם בעתיד כינוסים והרצאות. העמוד אשר ניצב במרכז החלל, הוסר. קירות האולם נצבעו בלבן והרצפה רוצפה באפור, הפעם על פי טעמו של עגנון. האבחנה בין חלליו המשוחזרים של הבית לאלה שאינם משוחזרים נעשית כעת באמצעות צבעי הקירות והריצוף.

הספרייה וחדר העבודה

מן המדרגות המובילות לקומה העליונה קולפה שכבת הצבע ונחשף המראה המקורי היצוק שלהן. דלת הכניסה המקורית מובילה אל חדר העבודה וספרייתו של עגנון, אשר נשתמרו

ההחלטה, והחדר נשאר לשמש חלל לתצוגה ולעיון. מחדר זה מובילה דלת היציאה אל המרפסת, אשר בימיו של עגנון שימשה לו כמקום לפוש מעט מעבודת הכתיבה ולצפות אל מדבר יהודה וים המלח. המבקרים בבית עגנון אמנם לא יוכלו לעשות זאת בשל בתי המגורים שנבנו סביב, אך הם יוכלו לרדת מכאן אל הגינה וליהנות מן השלווה שהיא משרה, בטרם ילכו לדרכם.

"הזמן מתחלק לכמה זמנים, עבר הווה ועתיד. עבר ועתיד שתי תקופות מסוימות הן, שמתחלקות מן הזמן כדבר שנחלק מדבר. אלא שהעבר יש בו תחילה וסוף ואילו העתיד אין לו סוף. מי שהוא בעל בטחון מצפה לבאות, מי שאינו בעל בטחון דואג על עתידו."
"תמו" ש"שום"

פרויקט השימור והשיקום תם, אך טרם נשלם. יעדים רבים עדיין לפנינו על מנת להביא את בית עגנון למקום אליו הוא ראוי בתרבות הישראלית והעולמית. חדרי לימוד לתלמידים וסטודנטים, ספריית עיון לכתבי עת ומאמרים, "בית קהוה" בניחוח "עגנוני", כל אלה ועוד מתוכננים לעתיד.

כדברי עגנון: בעלי בטחון אנו, ומצפים לבאות.

בשלמותם. לצורך עבודות האיטום והצביעה, פורקו מדפי הספרייה שתועדו ומוספרו, הספרים נארזו בזהירות במאות ארגזים ואוחסנו עד לתום השיפוץ.

עם השבת הספרים למקומם וסידור הספרייה, החל להתבצע פרויקט שימור ומחשוב הספרייה כמו גם הקמת ארכיון בית עגנון, אשר התאפשר הודות לתמיכתה הנדיבה של קרן משפחת צבי ועפרה מיתר.

בספריית עגנון אלפי ספרים, רובם מן המאה התשע-עשרה והמאה העשרים, אך חלקם עתיקים ונדירים יותר, מן המאות השש-עשרה והשבע-עשרה. לראשונה יטופלו הספרים על פי תקני השימור הנדרשים. לשם כך הותקנו מערכות בקרת לחות, טמפרטורה ומיגון על פי המלצות מומחי השימור של הספרייה הלאומית.

תהליך חשוב זה, מהווה את גולת הכותרת של הפרויקט כולו ועתיד להימשך כשנתיים נוספות. התהליך כולל שימור ורסטורציה של הספרים הזקוקים לכך, רישום הספרים בתוכנת קטלוג, והקמת אתר אינטרנט אשר יעלה את הנתונים לרשת. גם בעתיד ניתן יהיה לבקר בספרייה, אך לא באופן חופשי כמקודם, שכן לשם שימורו המלא של החדר נאלצנו להגביל את הכניסה עד לשליש ממנו.

חדר עיון

חדר העיון היה במקור חלל מקורה אך פתוח אל המרפסת הסמוכה, כחלק בלתי נפרד ממנה. במסגרת השיפוץ שערכה העירייה בבית, הוסב החלל לחדר קטן בו הוצגו בעבר חפצים אישיים של עגנון, דגם עיר הולדתו בוצ'איץ, וכן תעודות ופרסים רבים שקיבל בחייו, ובהם פרס נובל. ייתכן כי נכון היה לפתוח את החדר מחדש ו"להחזירו" למרפסת. ההתלבטות בנושא זה אכן הייתה ממושכת, אולם מצוקת השטח הפנוי לתצוגה ולמעבר קהל הכתיבו לבסוף את

אמונה ואסתר (שנות ה-40)

”לא אשכח את ביתי” אמונה ירון, זכרונות מהבית בתלפיות

ראיון עם אמונה ירון, לקראת פתיחתו המחודשת
של בית עגנון

ראיינה וכתבה: רוחמה אלבג

יחד עם האדריכל קורנברג. בהתחלה לא היתה גינה, אבא עבד שם הרבה ואחי ואני טינקנו אבנים – היו המון אבנים וקיבלנו חצי גרוש בשביל רבע פח. אמא שילמה לנו. מהשנים הראשונות אני זוכרת את אבא עובד בגינה ואחר-כך בעיקר יושב בגינה, שם היינו משוחחים. היה גם ערסל בין העצים בחורשה מאחורי הבית שלנו שהיתה שייכת לנו. רחל ינאית בן-צבי רצתה לשתול עצים משבעת המינים בגינה, אבא שמח ביוזמה שלה, היא הביאה שתילים אבל זה לא כל כך הצליח. רק עץ הזית היכה שורש. זה העץ שנמצא בחזית הבית. את הגינה אבא מאוד מאוד אהב, ולמרות שהיו עקרבים ונחשים (פעם מצאו נחש גדול והזמינו משטרה), הוא טיפח אותה, העבודה בגינה עשתה לו טוב. הוא גם אהב לטייל בתלפיות, אפילו בגג לא השתמשנו, רק לעתים רחוקות. אבא העדיף לטייל, אמא ואבא היו מטיילים ביחד וכשישבו על הספסל בגן היא היתה קוראת בפניו סיפורים בגרמנית, קפקא ותרגומים. אבא ישב בגינה או בחדר העבודה שלו. היה גם נוף יפה, לא היו כל הבניינים. בשנים הראשונות אפשר היה לראות בביורו את ירושלים

”לא ראיתי את הבית אחרי השיפוץ”, עונה אמונה מדירתה בשכונת גילה בירושלים, ”אני לא להוטה. אני זוכרת את הבית כמו שהיה כשגרה שם המשפחה שלנו. גרנו שם הרבה שנים. אחר כך הבית הפך לבית תרבות. בהתחלה הפריע לי שראיתי אנשים שבאו לערבי הספרות, כאילו פלשו לבית שלנו וגם לא היו קירות. הוא השתנה”. לשאלה מה היא זוכרת מהבית, שהיה בית המשפחה קרוב לארבעים שנה, ואחר כך הפך ”בית עגנון”, למוסד בירושלים, היא עונה באריכות ומתוך מאמץ של היזכרות.

”עמדתי לפני כיתי וראיתי שככל הארץ שממה...
אמרתי לי, אטע לי גן.”

”הייתי בת עשר כשהגענו מגרמניה לבית בתלפיות, זה היה בלידה ואני לא ראיתי כלום, ובבוקר קמתי בבית חדש, שיהיה מעתה שלנו – אמא, אבא, אחי חמדת ואני. אבא הכין את הבית לכבודנו, הוא היה בארץ, אבל אמא היתה בהחלט שותפה בתכנון של כל החדרים ואפילו של הגינה,

עגנון ואמונה (שנות ה-40)

**"וכשהוא בא יוצא אני לקראתו
ומבקש ממנו לישב עמי..."**

"זה היה בית פתוח, היינו מביאים חברים, וגם הגיעו אלינו אורחים, בעיקר בשבת. בשנים הראשונות היו אצלנו הרבה פליטים מגרמניה, קרובי משפחה ואחרים, הם גרו תקופות קצרות עד שיוכלו להסתדר בארץ, אז גם דיברו גרמנית אצלנו. חמדת ואני היינו צריכים לפנות את החדרים, זה היה לא נוח וזה היה קשה להוריי. עם השנים התרגלנו לבית למרות הפגמים. זה היה הבית שלנו, עם קידוש בערב שבת. אבא ידע בדיוק איפה כל ספר נמצא בספרייה העשירה שלו, אפילו בחשכה מוחלטת, כשסאטור היה להדליק אור בשבת, הוא היה עולה לחדר שלו ומביא את הספר שרצה. בשבת הוא למד, כל הזמן. וביום חול שמענו אותו מתפלל מוקדם מאוד בבוקר, היה מתפלל באריכות וכשהיה נדמה לו שטעה הוא חזר עוד פעם על אותו הקטע, היה לו קול מיוחד שמאוד אהבתי. הוא היה קורא לנו סיפורים לפני השינה, וכשהייתי חולה הוא קרא בפני במשך כמה לילות את 'בלבב ימים' וגם זוכרת היטב כיצד שמענו מפיו לראשונה את הסיפור 'מאויב לאוהב'. אחרי שחמדת ואני בגרנו ועזבנו את הבית, ההורים הציעו לנו לגור אצלם, ולא רצינו. כשהם נפטרו אי אפשר היה לגור בו, איש מהמשפחה לא רצה. יצחק רבין הציע לראש העירייה, מרדכי איש שלום, שיקנו את הבית ויהפכו אותו לנכס תרבותי." בסיום דבריה הבטיחה אמונה: "השבוע אלך לראות את הבית במתכונת החדשה שלו. אפילו אם ירד גשם, זה בהחלט מענין."

הציטוטים מתוך 'מאויב לאוהב', אלז וא'לז

וים המלח. פעמיים בשנה, בפסח ובסוכות, היה ירח מלא משתקף בים המלח, זה היה מראה מרהיב."

**"חכמתי עמדה לי, שהעמקתי את היסודות.
נבנה הבית ועמד על תליו..."**

"אבא לא אהב את הבית, את כל התכנון הזה. הוא חשב שהבית לא נוח. למרות שהיה לו חדר למעלה והיתה שם הספרייה והוא כל הזמן עבד שם, הוא לא אהב את הבית. נשארנו שם, כי לא היה קל לעבור דירה, אנחנו אהבנו להימצא בו, 'הרגשנו בבית'. לא יכולתי לתאר לי דבר אחר, תמיד אהבתי לבוא לשם, גם אחרי שנישאתי.

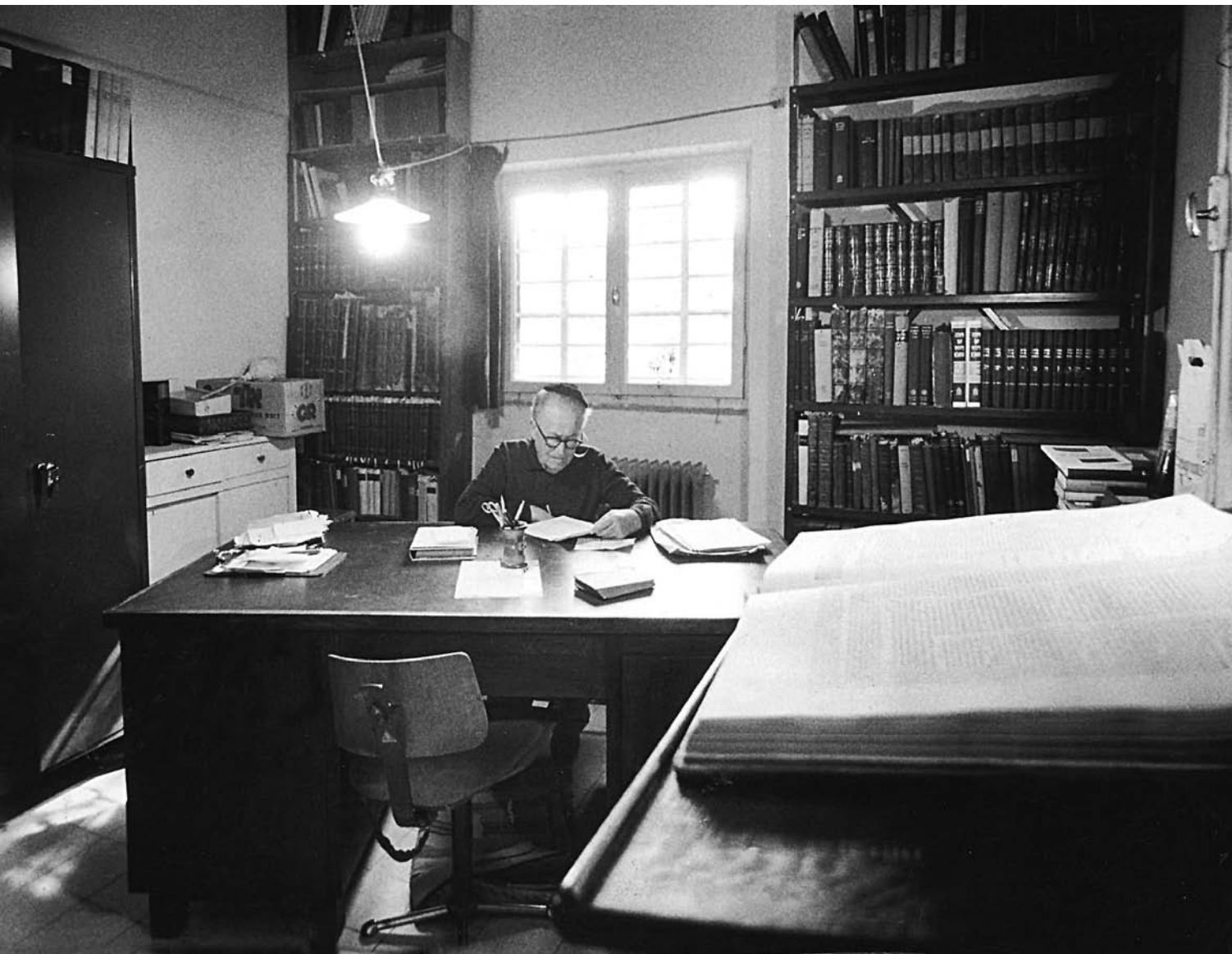
אבא דיבר על בנים שהיו לו, כשהיה ילד בבוצ'אץ', הם כל הזמן עברו מבית לבית, הם חיו בעוני, והבית שלו ושל אמא בגרמניה שנשרף כשהיינו ילדים, ואחר כך הפרעות שהיו בתרפ"ט, וכאן בתלפיות, כשסוף סוף היה לנו בית משלנו, הוא כל הזמן אמר שהוא לא אוהב את הבית. היתה בעיה גדולה כי מפעם לפעם התאוננו שלא חפרו את היסודות היטב. זה נבנה לא טוב, והבית התחיל לשקוע. הבלטות כל הזמן זזו ממקומן והרבה פעמים תיקנו. תמיד היו בעלי מלאכה בבית, אמא שלי היתה אחראית לזה.

במרוצת הזמן נבנו תנורים והגיעו כלים יפים מגרמניה, כל הירושה מהמשפחה של אמא שלי, והביאו רהיטים והיה תענוג לחזור עם אבא בשבת מבית הכנסת ולראות שולחן ערוך עם מפה יפה, דרך אגב, גם מבית המשפחה המפואר בגרמניה לא נשאר כלום ובבוצ'אץ' לא ממש יודעים איפה הם גרו כי הם כל הזמן עברו דירות. בשבילו היה חשוב חדר העבודה, היה מסתגר בו שעות ועובד. אמא היתה היחידה שיכלה לעלות אליו, כשהוא עבד לא נכנסנו לשם אף פעם. היה צריך להיות שקט מוחלט."

בית עגנון בספרות העברית החדשה

ביתו של ש"י עגנון מתואר לפרטים בספרו של עמוס עוז 'סיפור על אהבה וחושך'. בעיניו של הילד עמוס קלזנר, המתלווה להוריו לביקור נימוסין אצל "האדון עגנון" בשבת אחר הצהריים נראה היה הבית מסוגר, זעף ואפלולי, כמו מפנה את ערפו אל הרחוב. קצת לפני כן ביקרה המשפחה אצל הדוד השכן ממול – פרופ' יוסף קלזנר, אשר בינו ובין עגנון שררה איבה הדדית. ביתו של פרופ' קלזנר לא שרד עם השנים, אך לימים נקרא הרחוב על שמו.

לבית עגנון מקום מרכזי ומיוחד אף בספרו של א.ב. יהושע, 'הכלה המשחררת'. גיבור הסיפור, המזרחן פרופ' יוחנן ריבלין, מבקר פעמים רבות בבית עגנון, כמו באתרים נוספים בשכונת תלפיות. בספרו זה מתאר יהושע את בית עגנון כמוזיאון קטן המוקף חצר ישנה ומוזנחת, הסגור לקהל רוב הזמן. גם יהושע הכיר את עגנון מילדותו, כאשר אסתר, רעייתו של עגנון, למדה ערבית אצל אביו.

בית עגנון מתוך 'סיפור על אהבה וחושך'

עמוס עוז

"בית עגנון ניצב בתוך גן מוקף חומת ברושים, ואף-על-פי-כן, ליתר ביטחון, עמד הבית כשעורפו וגבו מופנים אל הרחוב, כמו מליט את פניו בחצרו. מן החזית, מן הרחוב, לא נראו אלא ארבעה-חמישה אשנבים צרים כחרכי ירי. היית נכנס בשער מסותר בין הברושים, פוסע במשעול סלול שלצד הבית, עולה בארבע או חמש מדרגות, מצלצל בפעמון הדלת הלבנה, וממתין שיפתחו לך ויזמינוך לפנות ימינה ולעלות במדרגות החשוכות למחצה אל חדר עבודתו של אדון עגנון שממנו מסתעפת מרפסת גג מרוצפת גדולה ורחבה, צופייה אל מדבר יהודה ואל הרי מואב, או לפנות שמאלה, אל הטרקלין הקטן, הצפוף קצת, שחלונותיו מביטים אל הגן הריק.

אף פעם לא שרר אור יום בבית עגנון, תמיד עמדו שם מעין דמדומים עם ריח קל של קפה ושל דברי מאפה, אולי מפני שהיינו באים אליו קצת לפני צאת השבת, בשעת בין ערביים, ואת אור החשמל לא הדליקו שם לפני שהופיעו בחלונם לפחות שלושה כוכבים. ואולי דלק שם אור חשמל, אלא שהיה זה חשמל ירושלמי צהוב וקצת קמזני, האדון עגנון היה חוסך בחשמל, או שבאשמת הפסקת חשמל דלקה שם רק מנורת נפט שנקראה אצלם עשית. את האפלולית אני זוכר עד היום, כמעט נוגע בה בקצות אצבעותי, אפלולית שסורגי כל החלונות כמו כלאו והחמירו אותה. מה היתה סיבת האפלולית קשה לדעת כיום, ואולם כבר אז קשה היה לדעת. אם כה ואם כה, בכל פעם שהאדון עגנון היה קם ממקומו וניגש לשלף כרך זה או אחר מאחת האצטבאות שלו שדמו לעדת מתפללים צפופים, כהי לבוש, מרופטים קצת, היתה דמותו מטילה סביבה לא צל אחד כי אם שניים-שלושה צללים או יותר. כך נחרתה דמותו בזיכרון ילדותי וכך אני זוכר אותו עד היום: איש מתנועע בתוך הדמדומים ושלושה או ארבעה צללים שונים מתנועעים עמו בלכתו, לפניו, או לימינו, מעליו, ומתחת לרגליו."

בית עגנון מתוך 'הכללה המשחררת'

א.ב. יהושע

"...שם הבית הישן של עגנון, שנהפך למין מוזיאון קטן. מוזיאון קטן? היא מתנפלת על המציאה שהזדמנה לה, אז למה שגם אני לא אציץ? ובלי לשאול היא מפנה את המכונית לתוך הרחוב וחונה ליד הבית הישן והאפור, שזרועים בו כמה חלונות מסורגים קטנים, ויורדת לראות במה העניין. מסתבר שכבר הסתיימו שעות הביקור שקצבה העירייה...."

"והתחושה של אותו לילה אוטונומי במחוז ג'נין חוזרת ופוקדת את המזרחן, היוצא עתה לדרכו ברחובות ירושלים, מגיח בשעות הקטנות של הלילה מתוך היעלמותו השנייה, המרתפית, בחזרה אל היעלמותו הראשונה, המקורית. אלא שהפעם הוא אדון לעצמו, ואין צורך בשום נהג ערבי שיוביל אותו. ובאור ענוג של ערפילית שמסתירה את גלגל הירח, הוא יורד ברחוב קורא הדורות, מציץ מרחוק אל האורנים המקיפים את ביתו העצוב והדומם של עגנון וממהר לגלוש לעבר דרך חברון."

"ריבלין משלם שלושים שקל בשבילו ועוד שלושים בשביל גיסו, אבל מוותר על עלון ההסבר שכלול בדמי הכניסה. ולאחר ששני הגברים כסופי השיער מסתובבים שותקים בחדר סתמי גדול, שהיה פעם חדר האורחים ונהפך לאולם הרצאות קטן, הם עולים בגרם מעלות תלול אל חדר עבודתו של הסופר, שכל קירותיו מכוסים ספרים, בעיקר ספרי קודש גדולים. במרכז, על שטיח בלה, עומד שולחן כתיבה ישן ולא גדול שמונחת עליו מכונת כתיבה עתיקת יומין, כמעט מוזיאונית. קר מאוד בחדר, ומשום מה לא נראה לריבלין שהאח הגבוהה, המצופה חרסינה כחולה המאירה מעט את הקדרות הכללית, פעלה אי פעם, אפילו בחייו של הסופר."

בחצר האחורית של בית עגנון

קשרים וקשרי קשרים בין הכלה המשחררת
לבין עגנון ויצירותיו

ניצה בן־דב

העירוני שהציע עגנון לו ולחבריו כרקע המתאים לעלילות סיפוריהם. ספרות מלחמת העצמאות, הספרות שהפרידה בין עגנון לבין סופרי דור המדינה ויהושע בראשם, "היתה בעיקר", לדברי יהושע, "ספרות של שדה כפר, קיבוץ [...] במקרים מסוימים של תל-אביב העובדת". לעומת זאת, מדגיש יהושע, "עגנון נתן ביטוי בסיפוריו לירושלים כמרכז. אותה ירושלים אינטלקטואלית שבין רחביה ותלפיות היתה חשובה לדור שלנו יותר מהוויית דור מלחמת-השחרור"². בהמשך המאמר יהושע מדבר על "מפתחות מובהקים" שנתן לו עגנון, "דרך האי-מפורשות שלו" "הדו-משמעיות הבסיסית", והממד הסמלי החזק "כאשר לפתע עצמים פיזיים כמו מטפחת, מכתב, תיבת-דואר ובגד הפכו לנושאי משמעות עמוקה. ולעיתים קרובות היה הפירוש חשוב יותר מהיצירה עצמה" ("הקיר וההר, עמ' 130-131). עד כאן יהושע בעדותו על המפתחות שנטל מעגנון, והמילה "מפתח" או "מפתחות" שבה וחוזרת במאמרו כמה וכמה פעמים. בעקבות עגנון נתן גם יהושע ביטוי ביצירותיו ל"ירושלים כמרכז". בהכלה המשחררת הוא הגדיל לעשות כשמימש

בית עגנון תופס ברומן הכלה המשחררת של א"ב יהושע' מקום מפתיע. הרומן סובב סביב סוד אפל הקבור במרתף פנסיון יפהפה, שהוא והגן המקיף אותו מתוארים כגן עדן עלי אדמות. בגן הפנסיון נישא עופר, בנו של גיבור הרומן, יוחנן ריבלין, מזרחן באוניברסיטת חיפה, לגליה, בתו של בעל הפנסיון. לאחר שנת נישואים אחת התגרשו השניים ואת סוד גירושיהם הם לא מוכנים לחלוק עם איש. ליוחנן ריבלין, אביו של עופר, קשה לחיות עם הסוד והוא בא לפנסיון לגשש אצל תהילה, אחותה של כלתו לשעבר, אחר תשובה לחידה המטרידה את מנוחתו כבר חמש שנים. הפנסיון מרחיב הלב המחזיק בקרבו סוד כואב ממוקם בשכונת תלפיות, בשכונת לבית עגנון, ומנהלת אותו "אדונית" ששמה תהילה. מדוע מיקם א"ב יהושע את הפנסיון בצמידות לבית עגנון? מדוע קרא למנהלת שלו תהילה וכינה אותה "אדונית"? התשובות מונחות בבסיס יחסו המוצהר והלא-מוצהר של יהושע לירושלים בכלל ולעגנון בפרט. במאמרו "עגנון והספרות הצעירה: עדות אישית", הדין בהשפעתו של עגנון עליו, א"ב יהושע מציין את הנוף

אינטר-טקסטואלי מסועף, גיאוגרפי-ספרותי ונוסטלגי-רגשי, עם עגנון⁴.

וכך מתואר המסע הרגלי של יוחנן ריבלין מתלפיות לרחביה. הצעידה השקטה והמרוכזת באישון לילה של גיבור הרומן, פרופסור באוניברסיטת חיפה, בן דמותו של יהושע, מניחה למחבר לתאר בלא הפרעה ובלא סאון את ירושלים שריתקה אותו אצל עגנון. יוחנן ריבלין, כיהושע בוראו, קשור בנימים ביוגרפיים, אינטלקטואליים ורגשיים לירושלים, אף שאת מקום מגוריו קבע זה כבר בחיפה:

"יבאור ענוג של ערפילית שמסתירה את גלגל הירח, הוא יורד ברחוב קורא הדורות, מציץ מרחוק אל האורנים הטקיפים את ביתו העצוב והדומם של עגנון, וממהר לגלוש לעבר דרך חברון. ואף שבלי המשקפים מאבדים כוכבי השמים מזוהרם, ושלאי הרחובות לא ניתנים לקריאה מרחוק, אין לחיפאי הזה שום קושי לנווט בעיר הולדתו [...] לכן מדרך חברון הוא עובר לדרך בית-לחם, חוצה את פסי הרכבת, ונבלע ברחובות הקטנים והחשוכים של המושבה הגרמנית, ומשם, יהיד ומדויק, הוא מאתר בעמק רפאים את הסמטה הקטנה שמעלה אותו היישר אל גן השושנים, אל לבה של שכונת קוממיות ההדורה, חוצה כיכר פורחת רחבה, ובלוי להתקרב אל בית נשיא-המדינה, הוא משתלשל ברחוב קטן הקרוי על שם מולכו עד לבית הדירות החשוך של הפטרוני הזקן, החוליה המדומה" (עמ' 347-346).

כשמתברר שעם הגיעו של ריבלין אל ביתם של המלומד הזקן ואשתו הופך המפתח לדירתם לחידה, נעשית הרמיזה לאורח נטה ללון של עגנון שקופה⁴. יתרה מזאת, כפי שכבר ראינו, יהושע טוען שעגנון נתן לו ולבני דורו "מפתחות

את משיכתו ל"אותה ירושלים אינטלקטואלית שבין רחביה לתלפיות" והפכה למפה הגאוגרפית והרגשית של הרומן. ברחביה הוא מיקם את המלומד הגדול, פרופסור קרלו טְדֶסקי, מורו ורבו ("הפטרוני") של גיבור הרומן, פרופסור יוחנן ריבלין; ובתלפיות, ליד "הבית הישן של עגנון, שנהפך למין מוזיאון קטן" (עמ' 321), הוא מיקם את הפנסיון, לב לבו של הרומן.

באחד הלילות, לילה שהוא שיאו של הרומן, לן הפרופסור ריבלין בפניה מסתורית עמוסה במטען סמלי ונפשי במרתף הפנסיון הירושלמי, הנמצא כאמור בשכונת לבית עגנון. ריבלין, אורח לא-קרא שנטה ללון בפנסיון שבשכונת תלפיות, היה אמור לבלות את הלילה, ליל היעלמותו מעיני אשתו שנשארה בחיפה לאחר מריבה קשה שנפלה ביניהם, בביתם של הטְדֶסקים, העומד בשכונת רחביה. אלא ש"הפנסיון שמושך אותך בשאלות שהוא שואל ובתשובות שאינו נותן" (עמ' 324). גרם לו לבלות חלק ניכר מהלילה במרתפו, אולי שם תימצא לו תשובה כלשהי לשאלות המטרידות את מנוחתו. בשלוש אחר חצות, לאחר ארבע שעות שינה "מרתפיות", ריבלין מתעורר במקום המוזר והדחוק בפנסיון ומחליט לקום וללכת למקום הלינה המקורי שלו באותו לילה, ביתם של קרלו טדסקי ואשתו. הוא לוגם שלושה ספלונים קפה ושם פעמיו ברגל מתלפיות, ה"שכונה ההררית, שממרה בעיניך תמיד על תהילה ישנה, ולו בזכות שלושה-ארבעה מלומדים ידועי-שם, שבחרו להתגורר בה עוד לפני קום המדינה"⁵ (שם, ההדגשה שלי). לעבר רחביה, גם היא שכונת מלומדים, שהתמסדה ככזאת עוד לפני קום המדינה. לכשיתברר שהמילה "תהילה", המופיעה כאן כשם עצם, היא גם שמה של הגיבורה החיה באותה "שכונה הררית, שממרה בעיניך תמיד על תהילה ישנה" (בעיקר כנראה בגלל עגנון ואולי גם בגלל יוסף קלוזנר, דוד אביו של עמוס עוז, שחיו בה) תתחדד המגמה של יהושע לקשור כאן קשר

מובהקים]... כאשר לפתע עצמים פיזיים כמו מטפחת, מכתב, תיבת-דואר ובגד הפכו לנושאי משמעות עמוקה". ולכן, מוקסם מהמשמעות שהצליח עגנון להפיח בעצמים פיזיים, השתמש יהושע במפתח הנעלם הן כרמיזה לרומן של עגנון, שבו אורח נוטה ללון ומפתח נעלם נושאים משמעות סמלית עמוקה, והן כרמז לאותם "מפתחות מובהקים" ועצמים נושאי משמעות, שעגנון, והוא בעקבותיו, משתמשים בהם באופן אלגורי. אבל יהושע לא הסתפק רק במפתח כרמיזה כפולה לעגנון. הוא העמיד בית שלם כרמז למפתח שיצירת עגנון נתנה לו. הפנסיון, משכן החידה של הכלה המשחררת, שבו על פי הרגשתו של ריבלין מונח גם המפתח לפענוחה, שהוא מרהיב ואפל בריזמנית, והוא מוצב בשכנות לבית עגנון, הוא רמיזה לפואטיקה העגנונית בכללותה: פואטיקה של חוסר מובהקות, של תעות, של מישורי הבנה מקבילים, שעניינם אפשרויות הבנה אחדות של המציאות, של פעירת פערים של משמעות, המניחה אפשרויות שונות של פרשנות. ולכן הנייאוסים והאפשרויות הפתוחות לגבי פתרון החידה של הכלה המשחררת יישארו בעינם גם לאחר הלילה שבו האורח, שנטה ללון בקרבי של הפנסיון בתלפיות, על מנת לפתור חידה גדולה המענה את נפשו, פתר רק את חידת המפתח הטפלה של הבית ברחביה. הקרבה הפיזית של הפנסיון לבית של עגנון, ובעיקר הזיקה הרוחנית של בורא הפנסיון לעגנון, מאפשרות לתעלומה המרכזית של הרומן של יהושע להיות רב משמעית, סוגסטיבית ובלתי פתורה. הרמיזה לאורח נטה ללון היא אך רמיזה אחת ממצרף גדול של רמיזות לכמה וכמה יצירות, של עגנון ושל אחרים, מהמארג האינטר-טקסטואלי הסבוך המונח בתשתית הכלה המשחררת.⁶

גיבור הרומן של יהושע, יוחנן ריבלין, פרופסור מתוסכל להיסטוריה, המשוטט ברגל מתלפיות לשכונות מרכזיות יותר של ירושלים בתקופה של פיגועים (תחילת שנות

האלפיים), ולו פטרון מובהק, פרופסור טדסקי – מזכיר את גיבור הרומן שירה של עגנון, מנפרד הרבסט, דוקטור מתוסכל להיסטוריה, המשוטט ברגל מתלפיות לשכונות מרכזיות יותר של ירושלים, בתקופת המאורעות (המחצית השנייה של שנות השלושים), ולו מורה מובהק, הפרופסור ניי. שני הגיבורים הנשואים, אבות לבנות בוגרות (הרבסט) או לבנים בוגרים (ריבלין), אנשי אקדמיה נושאי פנים מוקפים בנשים שהקשר עמן יכול להתפתח לקשר ארוטי מחוץ לנישואים. ברומן של עגנון קשר זה הוא עניינו המרכזי של הרומן: הקשר של מנפרד הרבסט עם האחות שירה פותח את הרומן ומסיימו. אבל בה בשעה הדוקטור הרבסט מוקף בנשים אחדות כפי שהוא עצמו מעיד: "נתן אדם דעתו על נשים מיד הן משתרשרות לפניו כשרשרת שחוליה בחוליה אחוזה".⁷

לעומת זאת, ברומן של יהושע הגיבור אינו מממש את יחסיו עם הנשים הרבות המקיפות אותו. לאחר המריבה הקשה עם אשתו, כשנס מפניה מחיפה לירושלים ("היעלמות"), ובירושלים מצא מקלט זמני במרתף הפנסיון השוכן בשכנות לבית עגנון ("היעלמות-בתוך-היעלמות"), הוא היה קרוב מאי-פעם למימוש קשר ארוטי עם אישה צעירה. על מיטתו, במקום המסתור במרתף הפנסיון, הוא חש מחנק "לא מחוסר אוויר אלא מגודש תשוקה שתובעת אותו. כאילו הסטירה שטרה לו אשתו, והמשקפיים שנמעכו, הפכו אותו מופקר בעיני נשים צעירות"

(עמ' 342).

שתי נשים ריבלין פוגש בדרכו אל מקום מחבוא: את אלמנתו של גאון צעיר שנהרג בפיגוע בירושלים, המבקשת את עזרתו ואת חסותו; ואת בתו של בעל הפנסיון המת, רווקה גרומה וגבוהה, שריבלין מבקש את עזרתה ואת חסותה. שתי הנשים הפנויות האלה הן אֶזכור לשתי הנשים המרכזיות, שתיהן פנויות, שאֶתן התרועע מנפרד הרבסט

במהלך הרומן שירה: ליסבט ניי, קרובתו של מורו המובהק פרופסור ניי, שהגיעה עם אמה לירושלים ומבקשת את עזרתו ואת חסותו של דוקטור הרבסט; ושירה, אחות בית חולים גברית וגבוהה, שהרבסט נשבה בקסמי אישיותה הנחרצת ונשיותה המפתיעה ("שמאלבשה בגדי גבר נסתלקה כל גבריותה ממנה והוכפלה נשיותה")⁸ והוא המבקש את חסותה ואת חסדיה.

שירה של עגנון היא אישה ומושג, בשר ורוח, התגלמות האהבה הפיזית ותאוות הבשרים המותכת לאהבה אפלטונית. יהושע לא ויתר ברומן שלו הכלה המשחררת, המושפע משירה של עגנון ובו בזמן חותר תחתיו, על רמיזה משמעותית לשניות הזאת של בשר ושירה או בשר ורוח. אלא שאת השירה הפך יהושע לחידה ואת הרוח לרוח רפאים. ובאשר לבשר? אצל עגנון "אוכלים" בשר תאוה תרתי משמע; ואצל יהושע – אמנם נרמז ששתי האפשרויות האלה מונחות לפתחו של הגיבור, אבל רק את הראשונה, הגסטרונומית, הגיבור מממש בפועל.

כיצד אפוא מתכתב יהושע בהכלה המשחררת עם שירה של עגנון דרך הבשר על משמעותו הכפולה, מין ואכילה? אלמנתו של הגאון, המתעקשת להסיע את ריבלין במכוניתה לעבר הפנסיון, נאלצת לחנות באמצע גבעת תלפיות ברחוב קטן "ליד הבית הישן והאפור, שזרועים בו כמה חלונות מסורגים קטנים" (עמ' 321) – הוא בית עגנון. ריבלין, המנסה למנוע ממנה להגיע עד לפנסיון כדי לא לחשוף בפניה את האובססיה שלו הקשורה בפנסיון, מעמיד פנים שנקבעה לו פגישה בבית עגנון. אלא שבית עגנון נמצא סגור, ומן האלמנה המתוסכלת וחסרת המנוחה קשה להיפטר. בדרכה הפשוטה והמתוחכמת היא גוררת את ריבלין לחצר האחורית הריקה והמוזנחת של בית עגנון (השנה 1998). במקום שהוא לא-רומנטי במובהק: "זאת חצר ריקה ולא גדולה, חתומה בקיר גדול וגס, שצינורות מים וביוב חשופים עליו. פה-ושם

פיסות של דשא זקן ועגמומי, ומלבדן מכוסה החצר מרצפות פשוטות וישנות" (שם). במקום הזה בחר יהושע להתחבר אל מוטיב הבשר בשירה, כנראה כדי שהפן הארוטי של המוטיב העגנוני יעבור היתוך פרודי חמקמק: לרגע קט ינצנץ ואחר כך יתמוסס.

בחצר הלא-מושכת של בית עגנון, האישה הזרה, שבעלה נהרג בפיגוע, מתירה כפתור בשמלתה וחושפת לתדהמתו של ריבלין קעקוע של תמונת בעלה שקועקעה "בלב צחות המחשוף" שלה "שנושק לקו המתאר הנכמר של השד הנעלם" (עמ' 323). לטענתה, היא עשתה זאת כדי לכפר על חוסר נדיבותה כלפי בעלה בימי חייו. אבל מיד לאחר שהתגלה הקעקוע "בגוף ובבשר" לעיניו המופתעות של ריבלין, הגוחן כלפיו "בשתיקה גמורה" כדי להתרכז ולהיטיב לראותו, האלמנה חוזרת ורוכסת במתינות את השמלה, והבשר הרך והלבן של שדה, פוטנציאל של נדיבות, נעלם באטיות בתוכה. כך הבהבה לרגע אפשרות של קרבה ארוטית בין האלמנה הצעירה לריבלין, המתחבא בגן בית עגנון העלוב (ולא בגן הפנסיון המופלא הסמוך) מפני זעם אשתו, וכבתה התשוקה בלא כלום. האלמנה הטריה, בעזרת הקעקוע בבשר, ניסתה לזכות באהדתו של הפרופסור, והוא בדרך "אבהית" מצא דרך להרגיעה. היא, שהייתה מוכנה להיחשף בפניו, חשה כנראה ב"קיר גדול וגס". הפרק על ההיתקעות "בחצר ישנה ומכוערת של סופר גדול", הטעון במטען אינטר-טקסטואלי ארוטי-גרוטסקי, מסתיים במילים: "הוא מרגיש עכשיו איך גופה הקל נרגע מכוח הבטחותיו, וגם אם היה בה רצון להתרפק בהרפתקה שונה, היא לא העמידה אותו בניסיון ולא חצתה שום גבול" (שם).

גבולות מסוימים נחצים כשריבלין מגיע לפנסיון, אבל לא הגבול המיני. מבחינה זו יהושע נשאר "בחצר האחורית" של עגנון. אדונית גבוהה, המזכירה את שירה של עגנון אבל שמה תהילה, היא עתה "האדונית החדשה של הפנסיון"

(עמ' 328). היא מבליעה בשמה (תהילה) ובתוארה (אדונית) שני סיפורים נוספים של עגנון וממוזגת בדמותה את גיבורותיהם.⁹

תהילה, אדונית הפנסיון ברומן של יהושע, היא אשת עסקים יעילה כמו תהילה של עגנון מהסיפור הקרוי על שמה. היא אוכלת בשר כמו האדונית מ"האדונית והרוכל" של עגנון, אבל בעיקר מגלמת את אפשרות ההסתבכות של הגבר עם האישה האחרת כמו בשירה. בלילה נדיר אחד, כשהוא ואשתו מתוקף נסיבות חריגות אינם לנים תחת קורת גג אחת, הולך מנפרד הרבסט לביתה של שירה; ומקץ כ-70 שנים, בלילה נדיר אחר, כשהוא ואשתו מתוקף נסיבות חריגות אינם לנים תחת קורת גג אחת, הולך יוחנן ריבלין לביתה של תהילה. בצמידות לשתי ההליכות לשתי הרווקות הכעורות לכאורה, הגבוהיות, האסרטיביות והעצמאיות, מנהלות באופיין, שלשתייהן היה אב דומיננטי שהשפיע על עיצוב אופיין, אוכלים שני הגיבורים בשר תאוה שהוא תועבה: מנפרד במצוות אשתו המצווה עליו ללכת למסעדה גדולה ולאכול סעודה "הוגנת" של בשר,¹⁰ וריבלין באילוץ של תהילה "שכבר נטלה לידיה את הצבת, ובלי לשאול רשות פלשה תחילה לצלחת שלו, להראות לו איך מפצחים את החוליות של רגלי הסרטן. באצבעות ארוכות היא מחלצת בשבילו דבוללים של בשר לבן ורך, שאסור לוותר עליו" (עמ' 329). התגובה של ריבלין מסגירה את הממד הארוטי הטבוע באכילת הבשר הלבן והרך: "את תדביקי אותי, הוא קובל בבדיחות-הדעת, מהסס אם לקרב את הבשר לפיו, ומשתאה לראות באיזו מהירות ולאיזה מרחק נושאת אותו ההיעלמות שלו" (עמ' 329-330).

לאחר שאדונית הפנסיון הגבוהית עודדה את רוכל הסודות שלה, שנטה ללון במלונה, לאכול בשר שָׂרָף, היא מציעה לו את מיטתו בפניה נידחת במרתף המלון, מקום אהוב עליה "עוד מהילדות", שבקיי ובחורף "אפשר לשכב כאן אפילו

עירומים" (עמ' 338). הצעת המיטה, שיש בה גם משום הצעת עצמה, נהדפת על ידי ריבלין החרד "שלמרות מחלתה תנסה האדונית הגבוהית הזאת לשוב את נפשו" (עמ' 339), כפי שאירע – קוראי עגנון יודעים – למנפרד הרבסט משירה של עגנון, כשאחות גבוהית סובבה את נפשו.

שירה של עגנון, ובעקבותיה גם תהילה של יהושע, הן נשים חילוניות המדברות סרה בדתיים ה"טפילים". שירה המחוּספסת והאותנטית אומרת כנגדם דברים בוטים ביותר:

"החסידים הללו ביישובו של עולם אינם עוסקים, כל מלאכת עבודה אינם עושים, כל הימים הם בטלים ואינם נוקפים אצבע לעשות כלום [...] החסידים הללו מעצמם אינם מבקשים כלום, אבל ממנו הם מבקשים את סיפוק צרכיהם. עלינו לעבוד ועלינו לעמול ועלינו להתייגע ועלינו לעשות כל מלאכה קשה, ועלינו לחסר עינינו מהשינה ובכלבד שבטלנים עצלנים אלץ ימלאו כל תאוותיהם. הוי כמה שנואים הם עלי."¹¹

גם תהילה של יהושע אומרת דברים בוטים כנגד הדתיים היהודים, אלא שהתנערותה מ"טפילי הדת" וחבירתה אל החוויה הדתית הנוצרית אינה אידאולוגית ואלטרואיסטית, כמו אצל שירה, אלא כלכלית-עסקית. תהילה של יהושע הכניסה לפנסיון שלה בשר אסור באכילה מבחינת כללי הכשרות, והדברים שהיא משמיעה באוזני ריבלין על הדתיים ועל הבשר הם כמצופה דו-משמעיים:

"אל תהיה פחדן כזה. תטעם. אל תזותר על הבשר הנפלא הזה של רגלי הפרטן, שבא אלינו, יחד עם שאר פירות-הים, במיפה ישירה מכרתים. זאת הברקה פרטית שלי להוסיף גם אותם למהפכת החזיר והשפנים שאבי עשה בתפריט. כי תדע שחלק נכבד מההצלחה

המדדהימה של הפנסיון בשנים האחרונות קשור בשם המצוין שיצא למטבח שלו. המעודות פה נהפכו למרכיב בחוויה הרתית, לא פחות מביקור בקבר הקדוש או טבילה בירדן. ככה התחילה המהפכה לפני חמש שנים, כשאבא החליט להיפטר מהמשיגים הטפילים של המועצה הרתית, לבטל את הכשרות של המטבח, ולגוון את המסעדה.” (עמ' 330)

כשמתברר שאותה תהילה, שהיא כאמור עיבוי של שלוש דמויות עגנוניות (תהילה מ'תהילה; האדונית מ'האדונית והרוכל, ושירה מ'שירה), ממזגת אל תוכה לרגע חולף, כשהיא לכודה בין שני גברים כסופי שיער גם את תרצה מ'ברמי ימיה¹² וכשהזרים וזוכרים, שביתה-מבצרה שוכן קרוב כל כך לבית עגנון, נשאלת השאלה מה ראה יהושע

לעשות את רשת הרמיזות לעגנון ברומן מאוחר זה לצפופה כל כך?

יצר השעשוע ויצר החוקר, שניהם יצרים חזקים אצל יהושע, שעיקר תפארתו היא כמובן על סיפור סיפורים, חוקרים לפעמים ועושים את יצירתו הבריונית לעמוקה ולמשעשעת כאחת. לעתים קרובות יהושע טווה רשת אלוזיות ליצירותיו שלו,¹³ לעתים ליצירות קלסיות של הספרות העברית לדורותיה, וכאן טווה אותה סביב ביתו ויצירותיו של עגנון. באמצעות רשת זו יהושע מקיים דיאלוג נסתר עם קוראיו הבקיאים, ומשתעשע עמם במעין כתב חידה שפתרונו צפוי ומפתיע כאחד. כמו כן, כחוקר אחראי וכתלמיד נאמן, הזוכר למורו חסד נעורים, הוא מאזכר בדרכו הספרותית המקורית את הסופר שנתן לו כלים ומפתחות שעזרו לו להיכנס ולהתמקם בהיכל הספרות היפה, צמוד או בתוך בית עגנון.

1 א"ב יהושע, הכלה המשחררת, הקיבוץ המאוחד, 2001.

2 הדברים נאמרו על ידי יהושע ביום עיון לש"י עגנון שנערך באוניברסיטה העברית (נראה ב-1975) ופורסמו לראשונה ב**ידיעות אחרונות** בנובמבר 1979. הם כונסו בקובץ המאמרים של א"ב יהושע **הקיר וההר**, תל אביב: זמורה ביתן, 1989, עמ' 124-132.

3 ראו ספרו של אמנון רמון, **דוקטור מול דוקטור גר – שכונת רחביה בירושלים: היסטוריה, הווי, מסלולי סיור**, ירושלים: יד בן-צבי, 1998. אני מודה לפרופ' דן לאור שהציג בפני את הספר.

4 כאשר שם יהושע בפי גיבורו את השאלה הזאת (השאלה מופנית לגליה, אחותה של תהילה): "איך אבא שלך בחר את שמה מסיפור כל-כך מפורסם שנתכת בשכונת תלפיות" (**הכלה המשחררת**, עמ' 524), הוא מגלה לנו מפורשות שבחירתו בשם זה לגיבורה משמעותית כל כך ברומן שלו עניינה התחברות אינטרסקסטואלית לעגנון.

5 על חידת המפתח ומעמדו הסמלי ב"אורח נטה ללון" עמדה יעל פלדמן-שגיב במאמר "בין מפתח למנועול", **הספרות** 32 (1983).

6 הזר של אלבר קאמי, למשל, היא אחת היצירות החשובות שהרומן הכלה המשחררת מתכתב עמן.

7 ש"י עגנון, **שירה**, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1979, עמ' 248.

8 שם, עמ' 164.

- 9 רחל אלבק-גדרון, במאמרה "טוטם ועיוורון בישראל של 2001: תהליכי ברירה תרבותיים המיוצגים ברומן 'הכלה המשחררת' של א"ב יהושע", **מכאן**, כרך ד (ינואר 2005 חורף תשס"ה), רואה ב"האדונית והרוכל" טקסט תשתית המונח ביסוד היצירה, ואילו אני רואה זאת **בשירה**.
- 10 "גוזרת אני עליך ידידי", אומרת הנריאטה לבעלה למחרת ליל הלידה, שבו, במקביל ללידה של בתם השלישית שרה, נולד, שלא בידיעתה, הרומן שלו עם האחות שירה, "היכנס למסעדה הגונה ואכול סעודה מספקת של בשר ולא של ירקות" (**שירה**, עמ' 35), ועל האירוניה והדו-משמעות שב"גזירה" זו של הנריאטה למחרת ליל הלידה (שלה) והניאוף (שלו), ראו בספרי, ניצה בן-דב, **והיא תהילתך**, (תל אביב: שוקן, 2006), פרק רביעי: "שירה – פרק אחרון".
- 11 עגנון (לעיל הערה 6), עמ' 242-243. על היבט זה בדמותה של שירה ועל הקשר בין הדברים שהיא משמיעה בגנות החסידים לבין עיסוקה כאחות וכמי שחלתה אחר כך בצרעת, ראו בספרי על עגנון, ניצה בן-דב, **אהבות לא מאושרות**, תל אביב: עם עובד, ספרית אופקים, 1997, פרק תשיעי: שיטעמו בגופם מה שהם מפיטים", עמ' 294-324.
- 12 בסוף "בדמי ימיה", בתמונה שזכתה לפרשנויות רבות ונחקקה בזיכרון הקולקטיבי של קוראי עגנון, חולפת תרצה, שהיתמות מגדירה את אישיותה, במבטה מאביה לאישה, ומאישה לאביה, תמונה הממחישה את היותם של שני הגברים שני אבות לה, ולא דווקא אחד אביה והאחר בעלה. יהושע השתמש בתמונה מרגשת זו כשהגיבורה שלו, תהילה, שהתייתמה זמן קצר לפני כן מאביה שאולי היה גם מאהבה ומכל מקום היה דמות משמעותית מאוד בחייה, עומדת במרתף בין שני גברים, ריבלין, מזה, ופואד, רב המשרתים בפנסיון, מזה, "ועיני העיט הצהבהבות תועות בהיסוס בין שני הגברים הקשישים, כסופי השיער, כאילו היא זקוקה מהם לרשות להמשיך להתעכב פה" (**הכלה המשחררת**, עמ' 340). אפילו במשפט זה האלוזיה לתרצה מ"בדמי ימיה", הלכודה בין שני "אבותיה" מעורבת באלוזיה לאדונית הטורפת מ"האדונית והרוכל" דרך "עיני העיט הצהבהבות" התועות.
- 13 אפילו בקטעים המעטים מהרומן **הכלה המשחררת** שציטטתי כאן, יש רמיזה **למולכו** (דרך "רחוב קטן הקרוי על שם מולכו"), **למר מאני** (דרך "טיסה ישירה מכתרים") ו**למסע אל תום האלף** (דרך "מהפכת החזיר והשפנים").
- 14 ברומן **מר מאני** שזר יהושע בין השורות שמות של עשרות יצירות עבריות וצירופי לשון ספרותיים ידועים. אביא דוגמאות אחדות מהשיחה הרביעית. ד"ר אפרים שפירו, שהתגלגל לירושלים ב-1899 היישר מהקונגרס הצייוני השלישי, אומר על עצמו, "איני צליין או בנו של צליין, אלא יהודי גליצאי סתם, אורח נטה ללון" (עמ' 257); "אני מתחיל הזה לי הזיות מתחת לשמיים הכחולים והלוהטים האלו של שלהי דקייטא קשים מקייטא, מנעלי מאובקים, ואני גדוש רשמי בוקר מן העיר שבין החומות, ומבקש לי אך מנוחה נכונה" (עמ' 259); "לא, חלילה, נגדה, אבא, אבל בלעדיה, ואם לא תהיה ירושלים?" (עמ' 261); "זה האור, אבא, שנאבקים בו שני אורות, הצהבהב הזורם חופשי מן המדבר, והכחלחל הנולד מן הים" (עמ' 266).

ההתפתחות האורבנית והארכיטקטונית של שכונת תלפיות

דוד קרויאנקר

שהקימו עליה שכונת רוממה. בירושלים נחלקו אז הדעות אם כדאי להתפשט בכל רחבי העיר או להתרכז באזור אחד, שישמש כעין עיר עברית מיוחדת, דוגמת תל-אביב שביפו. בעלי דעה זו היו מושפעים בהרבה מאי הביטחון ששרר בעיר. כדעת אוסישקין היתה דעתי, שבירושלים אין מקום לאזור יהודי מיוחד, אלא עלינו להתפשט בכל חלקיה ולהקיף את היישוב הקיים מכל עבריו, וכך הוקמו למעשה כל השכונות בעת ובעונה אחת.”

כבר בשלהי התקופה העות'מאנית נבט הרעיון להקים את שכונת תלפיות, ששמה נגזר מן הפסוק “כמגדל דויד צוארך בנוי לתלפיות” (שיר השירים, ד:4) כגרעין שממנו יתפתח היישוב היהודי בדרום העיר. בשנים 1912-1913 רכשה חברת “הכשרת היישוב”, הזרוע הביצועית של התנועה הציונית, ביוזמת ד”ר ארתור רופין כ-145 דונם ממזרח לדרך המובילה מירושלים לבית לחם. על כך מספר רופין בספרו “פרקי חיי”: “פקידי בנק אנגלו-פלשתינה בירושלים נתבקשו למצוא להם דירות המניחות את דעתם. לפיכך ביקש מנהל חברת אנגלו-פלשתינה בתל אביב, ז.ד. לבונטין, מאת

המרכיב העיקרי שתרים להרחבת שטח ירושלים בתקופת המנדט (1918-1948) ולהתפתחותה הוא בניית שכונות מגורים ברחבי העיר ובמיוחד שש שכונות הגנים היהודיות: בית הכרם, תלפיות, רחביה א', מקור חיים, קריית משה ובית וגן. הצהרת בלפור, ראשית הקמת הבית הלאומי, העלייה החדשה ושיפור מצב הביטחון, כמו גם הליברליות של השלטון הבריטי, אִפשרו את תנופת הפיתוח והגשמת רעיונות תכנון מודרניים. במקום בתים טוריים קטנים וצפופים, כפי שהוקמו בשכונות היהודיות המסורתיות של שלהי המאה ה-19, דוגמת מאה שערים ונחלת שבעה, הוקמו בתקופת המנדט שכונות מרווחות ובהן בניינים שלצדם גינות מוריקות. עצם הקמת שכונות הגנים במפוזר, הרחק ממרכז העיר עוררה מחלוקת בקרב ההנהלה הציונית. השופט גד פרומקין, יליד ירושלים ומעורה בה, מספר בספרו “דרך שופט בירושלים”: “בימים ההם [שנות ה-20] קנו היהודים קרקעות בסביבות ירושלים, ועשו תוכניות על פרברים חדשים בקצות העיר. כך נקנתה האדמה, שהוקמה עליה אחר כך שכונת תלפיות... אותו זמן קנו גם את אדמת בית הכרם, והקרקע

כחמישים שנה ברחוב עין גדי, מאז שנבנה בשנות ה-20 ועד שנהרס בשנות ה-70; את רוב הבתים הללו עיצב אדריכל בנימין צ'ייקין. קומץ בתים בשכונה, כדוגמת בית עגנון ובית קורנברג הסמוך, עוצבו כמהדורה נזירית של הסגנון הבינלאומי בקווים ישרים, עם גגוני בטון וחלונות פינתיים. את המתכונת הצנועה והפשוטה של הבית מתאר ש"י עגנון בסיפור "מאויב לאוהב":

**"לא אשבה את ביתי, כי קטן הוא ולא אתבייש בו
בשבי"ל שיש גדולים וטובים ממנו. בית קטן, אבל מקום
יש בביתי לאדם שכמותי, שאינו מבקש גדולות."**

אחד מבתי האבן שהוקמו בשכונה, העומד עד היום ברחוב קורא הדורות 18, ובלט במיוחד בשל מגדלון פינתי מסוגן המעטר את החזית הקדמית הוא בית משפחת מרדכי כספי, איש עסקים שניהן כקונסול לטביה באותה עת, וגם כראש ועד השכונה.

הראשונים שהחלו לבנות בתים בשנת 1922 היו ברובם פקידי בנק אנגלו-פלשתינה, שקיבלו לשם כך הלוואות ומשכנתאות נוחות למדי. "ועד השכונה" הקפיד על צורת הבנייה ועל הנטיות הציבוריות וגם פיקח עליהן בהצלחה רבה, אך השכונה התפתחה לאט ביותר ועד שנת 1927, כחמש שנים לאחר התחלת הבנייה, נבנו רק 52 בתים, שהתגוררו בהם 400 נפש. ההתפתחות האטית נבעה הן בשל המרחק הפיזי של השכונה והן משום שנוצר חיץ על ידי השכונות הערביות הגדולות כבקעה וכאבו-טור בין תלפיות לבין היישוב היהודי באזור רחביה ובמרכז העיר. השופט גד פרומוקין, שבנה את ביתו ברחביה, מספר עוד בספרו כי: "ד"ר לוי דיבר על לבי לבנות בתלפיות... אף על פי שתלפיות מצאה חן בעיני והיה לי שם קרקע מן המוכן, נמצאו חסרונות המקום מרובים, ובעיקר המרחק והאבק המרובה

מנהל הסניף הירושלמי, ד"ר יצחק לוי, שיתור על סביבות ירושלים ויראה אם אפשר לקנות בקרבתה כמה שטחי קרקע היפים להקמת בתים לפקידיו הבנק. ד"ר לוי מצא דרומית לירושלים, בדרך לבית-לחם, שטח אדמה שנראה לו". בשנת 1921 הכין אדריכל ריכרד קאופמן תוכנית כוללת לשכונת תלפיות, שעוצבה כעיר גנים גדולה ובה 800 מגרשים לבנייה; במרכז השכונה תוכנן מבנה מונומנטלי שיועד ל"בית השלטון היהודי". בלחץ השלטונות הבריטים שחששו מכוונות התנועה הציונית להפוך את תלפיות לבירת ארץ-ישראל היהודית, שונה בתוכניות ייעוד המבנה ל"אקדמיה לאמנויות". התכנית של קאופמן בוצעה באופן חלקי בלבד; פרט לבית-הכנסת, בנייני הציבור הרבים שהוצעו בתחומה, כגון בית חולים, בית מלון, תיאטרון ועוד לא נבנו כמו גם מרבית בתי המגורים שהוצעו לחלק הצפוני של תלפיות.

חברת "הכשרת היישוב" מכרה את מגרשי הבנייה לאנשים פרטיים שחברו יחדיו לאגודה שיתופית, "ועד השכונה" שטיפלה בעניינים הארגוניים והמינהליים הכרוכים בהקמתה. באותה עת שטח תלפיות לא נכלל בתחום המוניציפלי של ירושלים, ועל כן היה צריך לדאוג לנושאים רבים, מאספקת מים, גינון, סלילת כבישים והסדרת תחבורה ציבורית, ועד לנושאי חינוך. בתקנות הבנייה שהנהיגו הבריטים על התחום המוניציפלי של ירושלים נקבע כי על כל הבתים להיבנות מאבן טבעית, אך תקנה זו לא חלה על תלפיות ועל כן יכלו הבונים להקים בתים מבלוקים, עשויים בטון עם ציפוי טיח, הזולים בהרבה מבנייה באבן. הסגנון האדריכלי הנפוץ ביותר של בתי השכונה היה בית מרובע בן קומה אחת ולו גג רעפים, בדומה לבתים שנבנו באותה עת גם בשכונת בית הכרם וכן ביישובים חקלאיים רבים ברחבי ארץ-ישראל. בשכונה הוקמו גם כמה בתים בסגנון ארץ-ישראלי "עברי-שורשי" כשבראשם כיפות בטון בסגנון המזרח, דוגמת בית משפחת גולדווסר, שעמד

וקשיי התחבורה". פרוספקט המכירה של חברת "הכשרת היישוב" משנת 1930 מתייחס למרחק ולאמצעי ההגעה: "אדמת 'תלפיות' משתרעת בדרך לבית-לחם, משמאל הדרך, במרחק של פחות מ-2 קילומטרים מהמקום המרכזי שבעיר (שער יפו) ופחות מ-1 קילומטר מתחנת הרכבת. יש כבר כעת שרות אוטומובילים קבועה בין ירושלים ובין השכונה החדשה הזאת (נסיעה של 5 רגעים בערך)". עגנון משבח את אחד היתרונות העיקריים של תלפיות בסיפורו "מאוּיב לאוהב" באומרו:

"קצרה נפשי עָלַי וביקשתי לַצַּאת לַמְּקוֹם אוֹיֵר נֶאֱחָה. מאַחַר שְׁאִין בְּכֹל הָאָרֶץ כְּאוֹיֵרָה שֶׁל תַּלְפִּיּוֹת הַלְּכֵתִי לַתַּלְפִּיּוֹת."

האופי הפיזי והחברתי של השכונה בשנות ה-30 מצטייר ברשמי סיור ב"תלפיות – הג'ורנוואלד' של ירושלים" כפי שפורסם בעיתון "הארץ" באפריל 1936: "עכשיו הרי זו באמת כמין עיר בזעיר אנפין, למעלה מ-100 בתים. אוכלוסייה בת 120 משפחות. גן נפלא, גינה על שמו של בן-יהודה, כבישים טובים, בתי ספר, בנין מפואר לבית הכנסת, שאפילו ירושלים האם יכולה להתקנא בו, שפע של ירק, אור חשמל, מפעל מים – הכל מעין ג'ורנוואלד דירושלים... ובאמת, קשה למצוא מקום נאה מזה ל'עיר גנים'. היהודים הם בטבעם בני-כרך. עוברים הם לעיר דווקא. ועדיין לא נתפתחו די צורכם החוש והנטיה לגנים, אילנות, שדרות מצלות, אפרים אידייליים. וכאן נתיחדה חבורה של משכילים ואנשי עסק, שעדיין לא ניטל מהם חוש היופי שבטבע... את ג'ורנוואלד (שכונת גנים ידועה) שעל יד ברלין יסדו העשירים מאילי הכסף והחרושת. תעשינים, בנקאים, גדולי הסוחרים, עורכי הדין העשירים, מנהלי קונצרנים אדירים, פקידים גבוהים, סגני מיניסטרים, מנהלים דפרטמנטים וכדו'. בתלפיות

אין בנקאים וחרשתנים, זוהי שכונה של משכילים...". על אוכלוסיית מייסדי השכונה ובוני הבתים בה נמנות משפחות ירושלמיות מוכרות ובין בוני הבתים הראשונים היו לייב יפה, מנהל קרן היסוד, הבנקאים משה אייזנשטאט ושאל גורדון, אנשי העסקים יהודה טוקטלי, שמואל סלונים וסימן-טוב מצא, הצייר אבל פן וכן אליעזר בן-יהודה שהחל לבנות את ביתו ברחוב עין גדי, אך מאחר שנפטר בשלהי 1922, לא זכה להתגורר בו.

בדומה לשכונת בית הכרם, גם תלפיות היתה שכונת קיט ובה פנסיונים בעלי מוניטין כמו פנסיון טיץ, פנסיון כרמי ופנסיון קורנברג וכן בית הקפה "תלפיות". בספרו "ירושלים מחוץ לחומה" מספר יצחק שפירא: "בשכונה נמצאים מגרשי טניס, וממזרח נוסד, ע"י פקידי הממשלה, מגרש לגולף; בין המשחקים רואים לפעמים גם את הנציב (הבריטי).

כן נמצאים בה בתי קפה, פנסיונים ובתי הבראה משוכללים. בחדשי הקיץ הלוהטים מלאה השכונה קייטנים ואורחים הבאים מערי הארץ כולה".

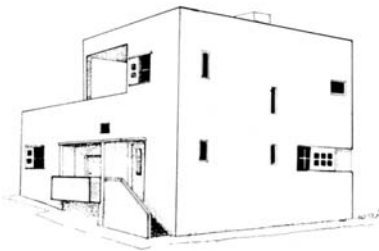
מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט השפיעו לרעה על המצב הביטחוני בשכונות הדרומיות – תלפיות ומקור חיים – שהיו מרוחקות ממרכזי היישוב היהודי בירושלים. בשנות ה-40 וה-50 המעיטו לבנות בתלפיות, והתפתחות השכונה נחלשה נבלמה. מאז 1967 עברה תלפיות תהליך של שחיקה פיזית; בתים חד-קומתיים ודו-קומתיים מקוריים רבים נהרסו, חלק מעצי האורן העבותים ששיוו לשכונה את המראה הירוק והכפרי נעקרו, ובמקום אלה הוקמו בתי דירות משותפים בני 3-5 קומות כשבחזיתותיהם משטחי אספלט לחניה. יש לקוות כי שימור ושיקום בית עגנון יהווה דוגמה לאפשרות הגלומה בשיפוץ כמה מן הבתים המקוריים שעדיין נותרו בשכונה ושימור העצים שסביבם, על מנת לשמר ולו במעט את האופי הסביבתי המיוחד של שכונת תלפיות.

(1)

(2)

(3)

שלושה סגנונות בנייה נפוצים בשכונת תלפיות בשנות ה-20 וה-30:

1. הבית הכפרי הארץ ישראלי, בן קומה אחת, דוגמת בית משפחת אייזנשטאט ברחוב בית הערבה (נהרס).
2. הבית הארץ ישראלי ה"עברי-שורשי", דוגמת בית משפחת גולדווסר, ברחוב עין גדי (נהרס).
3. סגנון "באוהאוס" ניזרי, דוגמת בית משפחת עגנון, ברחוב קלוזנר.

(רישומים: דוד קרויאנקר)

אוהלי 'גודל העבודה' ברחוב קורא הדורות

"עד שלא נבנתה תלפיות היה מלך הרוחות מושל שם בכל הארץ, וכל שריו ועבדיו רוחות עזים וקשים יושבים שם בהר ובעמק בגבעה ובגיא ועושים כל מה שלכם חפץ, כאילו להם בלבד ניתנה ארץ. פעם אחת נודמנתי לשם, ראיתי שהמקום נאה והאוויר צה והרקיע תכלת מהורה והארץ רחבת ידיים, מיילתי לי להנאתי."

ימאויב לאוהבני, אלו ואלו

"ועדיין אבטומובילים לא באו אלא לעתים רחוקות
ואדם מטייל ברחובות השכונה ואינו מתיירא שמא
ידרסוהו אבטומובילים. ובליילה מנוחת השקט היתה.
ואם לא שמעת ברדת המל' הרי זה משום שישנת שינה
טובה ומתוקה."

'הסימן', האש והעצים

"נשא עיניו וראה: ים המלח מכאן, מקום מקדשנו מכאן
ורוח צחה מנשבת והאוויר טוב ונאה מכל המקומות
שבארץ. ירד מעל החמור והתחיל מטייל והולך, כשהוא
עושה לו דרך בין קוצים וברקנים ואבני צור ומהרהר
וחושב – מי יתנני לדור כאן עם אשתי וילדי..."

שכונת תלפיות בנייתיה

”כבר מתחילה קיבל עליו אחד מארבעה הראשונים לפקח על עסקי השכונה, שלא ישלחו הערביים את בעירם לתוך הגנים ושיוציא האשפתן את האשפה מן הבתים ולדבר עם המושל ועם הממונה על המים שלא יחסרו המים בצנורות ושיהא אכטובוס יוצא ובא בעתו ארבע פעמים בכל יום. והואך היה עושה אם היה צריך להתיעץ עם שכניו? היה נוטל שופר ועולה על גג ביתו ותוקע בשופר, שומעים שכניו ובאים.”

יהסימן, האש והעצים

”יצאו ארבעה אנשים לערפו של מדבר מהלך שעה אחת מן העיר ובנו להם בתים, כל אחד בקצה אחר כפי שהיה הגורל. ועדיין כל הארץ כמדבר היתה, לא היו בה לא כבישים ולא שום סימן של יישוב.”

הסימן, האש והעצים

פרויקט השימור והשיקום של בית עגנון בירושלים
תשס"ט | 2008

אוצרות וניהול: אילת ליבר

תכנון אדריכלי: סלמה מילסון-ארד, אבנר סימון אדריכלים ומתכנני ערים
תכנון צמחייה: מרב דביש בן משה
קונסטרוקציה: אפרים כהן

פיקוח בנייה: יואל ממן ניהול ופיקוח בע"מ
קבלן: אשל-גל פרויקטים בע"מ
הנדסת חשמל: אייל שר-שלום
אינסטלציה ומיזוג אויר: אלי רוזנטל
ייעוץ תאורה: קו האור, רונית סואן
ייעוץ נגישות: עמותת נגישות ישראל
ייעוץ מדיה: רוחמה המר
גינון: רוני ואלישע מיידובסקי

עיצוב תצוגה: הלינה חמו
גרפיקה: קצת אחרת בע"מ
ביצוע: דדולין בע"מ